

2007 FEBR 2 1

Societas Neolatina Hungarica
Sectio Debreceniensis

CLASSICA • MEDIAEVALIA • NEOLATINA

Acta conventus
diebus undecimo et duodecimo mensis Maii
anno MMIV Debrecini habiti

Ediderunt
Ladislav Havas et Emericus Tegyei

Debrecini
MMVI

MITOLÓGIAI ÉRTELMEZÉS ÉS SKOLASZTIKUS MÓDSZER COLUCCIO SALUTATI *DE LABORIBUS HERCULIS* CÍMŰ MŰVÉBEN

PAJORIN KLÁRA

Coluccio Salutati *De laboribus Herculis* című műve elsősorban az első könyvében megfogalmazott költészetvédelmével vonta magára eddig a humanista irodalom kutatóinak a figyelmét.¹ Maga a mű, a Héraklész-történet, bonyolult későközépkori gondolkodás- és elemzőmódjával az első könyv szöges ellentétének látszik, és ezért lényegesen kisebb érdeklődés irányult rá.² Salutati azonban éppen azt a költészetet védelmezte, mely a hőosztörténetet is ránk hagyományozta, az értelmezőmódszer pedig éppen hogy arra szolgált, hogy az újszerű téma a korabeli tudományosság köntösében váljék befogadhatóvá és elismertté.

A későközépkori költészetvédelemben, mint ismeretes, nem Salutatié volt a kezdeményező szerep. A pogány ókori költészet emancipálása Antonio Mussato verses költészetvédelmétől kezdve Salutati apológiájáig annak a hosszú fejlődési folyamatnak az eredménye, melyben Petrarca és Boccaccio szerepe volt kiemelkedő fontosságú.³ Salutati, „*executore del programma umanistico del Petrarca e del Boccaccio*”,⁴ Héraklész-művével közvetlenül Boccaccio *De genealogia deorum gentilium* című mitológiá-

---

¹ G. Craven, „Coluccio Salutati's defence of poetry”, *Renaissance Studies* 10 (1996) 1–7 (a korábbi irodalom elemzésével).

² Elemzését l. Ronald G. Witt, *Hercules at the Crossroads. The Life, Works and Thought of Coluccio Salutati* (Duke Monographs in Medieval and Renaissance Studies, 6), Durham, North Carolina, Duke University Press, 1983, 212–226.

³ Craven, *Coluccio Salutati's defence of poetry*, i. m., 8 és 27. jegyz.

⁴ Eugenio Garin, „Dante nel Rinascimento”, *Rinascimento* 7 (1967) 9.

jához kapcsolódik, hérosztörténetével és költészetvédelmével egyaránt. Forrásként is sokat merített a *Genealogiából*, melynek szerzőjét többször is említi, „*pater meus*”-nak nevezve őt.⁵ A *De laboribus Herculis* bevezető könyvében folytatja, kiegészíti, lezárja Boccacciának a *De genealogia* utolsó két (14–15.) könyvében megfogalmazott költészetvédelmét, Héraklész-történetével pedig mintegy példát nyújt arra, hogy a monumentális Boccaccio-műben olvasható egyes mítoszok jelentése miképpen bontható ki a korabeli tudomány legmagasabb színvonalán.

A *De laboribus Herculis* kiváló példát nyújt a középkori bibliai exegézis és teológia specifikus szöveginterpretáló eljárására, az ún. allegorizáló vagy tipológiai módszerre.⁶ A 14. században már Vergilius és Ovidius költeményeit is elemezték ezzel a módszerrel, de a boccacciói *De Genealogiának* is természetzerű tartozékai az erre módszerre jellemző név- és szóetimológiák, morális értelmezések, valamint az artes liberales-ból származó ismeretek és tálalásuk. Nem maga a módszer jelenléte, hanem alkalmazásának mikéntje az, ami megkülönbözteti Salutati az ókori irodalmat interpretáló 14. századi elődeitől. Salutati teljességre törekvően alkalmazta elemzésében az „allegorizmus”-t, melyet az övéhez hasonló igényességgel és következetességgel korábban csak a Biblia szövegének exegézisében és teológiai–filozófiai témák magyarázatában használtak.

Ebben feltehetően nem az általa lenézett, állandóan Arisztotelész tekintélyére hivatkozó ockámista filozófusok voltak a példaképei, hanem mindenki előtt Dante, akinek a csodálói közé tartozott. A *De laboribus Herculis*-ban hivatkozik is Dantéra („*admirabilis Dantes noster*”) és *Commediájára*.⁷ „*Salutati – írta Garin – ritrova in Dante i propri ideali politici e le proprie concezioni teologico-metafisiche*”.⁸ Szövegelemző módszere is a Dantéhez áll közel. Ismeretes, hogy Dante a *Conviviójában* ismerteti a bibliai exegézis négy szintjét (szó szerinti, allegorikus, morális, anagogikus), és saját volgare költeményein mutatja be, hogyan lehet a műveit értelmezni, magyarázni ezekkel.⁹ Salutati jól ismerte a *Conviviót*, nemegyszer idézett belőle.¹⁰

⁵ Colutii Salutati *De laboribus Herculis*, ed. B. L. Ullman, Turicii, in aedibus Thesauri Mundi, 1951, vol. 1, 211. 5.

⁶ E téma igen gazdag szakirodalmából bővebben l. pl. Erich Auerbach, „Figura” in: *A hermeneutika elmélete. Tanulmányok* (Ikonológia és Műértelmezés, 3), vál. Fabiny Tibor, Szeged, JATEPress, 1998, 17–58; G. W. H. Lampe, „A tipológia ésszerűsége”, in: *Tipológiai szimbolizmus. Tanulmányok*, (Ikonológia és Műértelmezés, 4), vál. Fabiny Tibor, Szeged, JATEPress, 1998, 69–90; Henri De Lubac, „Tipológia és »allegorizmus«”, *uo.*, 105–122; Rudolf Bultmann, „A tipológiának mint hermeneutikai módszernek eredete és értelme”, *uo.*, 123–132; Gerhard von Rad, „Az Ótestamentum tipológiai értelmezése”, *uo.*, 133–148; Erich Auerbach, „Tipológiai szimbolizmus a középkor irodalmában”, *uo.*, 181–188.

⁷ Salutati, *De laboribus Herculis*, i. m., vol. 1, 112, 27; l. még *uo.*, vol. 1, 108. 17, 27.

⁸ Garin, „Dante nel Rinascimento”, i. m., 10.

⁹ Étienne Gilson, „Poesie et verité dans la Genealogia de Boccace”, *Studi sul Boccaccio* 2 (1964) 275; Dante Alighieri, *Convivio*, II, 1.

¹⁰ Berthold L. Ullman, *The Humanism of Coluccio Salutati*, Padova, Antenore, 1963, 226, 258.

Salutati tehát a *De laboribus Herculis* mitológiai tematikájával Boccaccio nyomán haladva a humanizmus létrejöttének útját egyengette, emellett – Dantéhoz hasonlóan – a bibliai exegetikus módszernek a világi költészet, az ókori irodalom elemzésére való kiterjesztésében vállalt nagy szerepet. Skolasztikus módszere kora magas szintű tudományosságának volt a sajátja, így fontos argumentáló tényezőt jelentett a költészet, a világi – ókori – irodalom elismertetésében. Salutati a költészetből ismert pogány görög–római hiedelemkincs jelenségeit és fogalmait magyarázta a zsidó–keresztény hitvilág, a Biblia értelmezésére kifejlesztett szövegelemző módszerrel, és ezért nemcsak a költészetet, a mitológia közvetítőjét, hanem saját tudományos kompetenciáját is meg kellett védenie majdani támadóival szemben. Sokszor idézik kora skolasztikus filozófusai ellen szóló kritikáját. Ezek – mint írja – arisztotelianusnak nevezik magukat, de nem értik, sőt mi több, egyáltalán nem olvassák a Filozófust, csak a „britek” traktátusait keresik, és könyvek és szövegsegédletek nélkül, csak ezekből válogatják ki és magolják be a dialektikát, fizikát és a transzcendens spekulációt.¹¹ A költészetet elutasító, csak nevükben arisztotelianus filozófusokkal szemben Salutati magát Arisztotelészt is felhasználja költészetvédelméhez, hivatkozva Poétikájára, melynek „az elején” a Filozófus elmondja, hogy minden költemény vagy a lausnak, vagy a vituperációnak tesz eleget. A hivatkozás helyének megjelölésével¹² kifejezi, hogy az általa bírált filozófusokkal ellentétben ő maga az arisztotelészi gondolatot nem másodkézből vette, hanem (mint tudjuk, Averroes latin fordításában) olvasta a művet.¹³ A poézist magát is Arisztotelészre hivatkozva definiálja: „*Quae cum ita sint, convenienter possumus cum Aristotile diffinire poesim esse potentiam considrantem laudationes et vituperationes prout metris et figurativis locutionibus concinuntur.*”¹⁴ A brit skolasztikusokkal, Ockammal és híveivel szemben Arisztotelészre mint fő adura hivatkozva, Salutati kora izlésének és tekintélyelvűségének tesz eleget, abban viszont, hogy helyteleníti a szövegolvasás és -értés hiányát, és könyvélményre, saját Arisztotelész-olvasmányára utal, már a humanista eszmények legfontosabbikának felel meg. A *De laboribus* egyébként a szerző igen nagy olvasottsága jellemzi: érdeklődése a keresz-

¹¹ Vö.: „... *textus Aristotelicos nec intelligunt nec legunt sed nescio quos tractatus apud »toto divisos orbe Britannos« ... querunt. Quos totis lucubrationibus amplectentes sine libris et sine testium adminiculis et dialecticam et physicam et quicquid transcendens speculatio rimatur ediscunt ...*” (Salutati, *De laboribus Herculis*, i. m., 3, 15–20).

¹² Vö. „*Sunt qui putent nichil esse poeticam nisi figmentum, contra quos Aristoteles noster in ultima parte Logices, quam curiosissimo tractatu poetice dedicavit. Inquit enim in ipsius libelli fronte omne poema esse orationem vituperationis aut laudis.*” (Uo., 10, 4–8.)

¹³ Francesco d’Episcopo, „Realtà umanistica e tradizione classica nel »De laboribus Herculis« di Coluccio Salutati”, in: *Acta Conventus Neo-Latini Bononiensis, Proceedings of the Fourth International Congress of Neo-Latin Studies* (Medieval and Renaissance Studies, 37), Binghamton, New York, 1985, 466.

¹⁴ Salutati, *De laboribus Herculis*, i. m., 14, 28–31.

tény irodalom alkotásai mellett az egész latin irodalomra kiterjedt, beleértve a görögből készült középkori fordításokat is. Az is ismeretes, hogy igen gazdag könyvtárral rendelkezett,¹⁵ a saját könyveit forgatta művéhez. Pliniust idézve meg is jegyezte, hogy a veronai auktor művét a saját kódexében olvasta,¹⁶ Ovidius kapcsán pedig arról vall, hogy ifjúsága óta lángol érte, és őt megismerve, saját belső indíttatását követve, elolvasta az összes költőt.¹⁷

Boccaccio szerint ostobaság azt hinni, hogy a költők semmit sem gondoltak a mesék kagylóhéja mögé (*sub cortice fabularum*)¹⁸, és erre Vergilius, Dante, Petrarca költészete mellett a saját *Bucolicum carmen*ét említi példaként.¹⁹ Az allegorizmus azon alapszik, hogy – mint Salutati fogalmazta – a költők „*nomen pro nomine, verba pro verbis, res pro rebus*”²⁰ mondanak, és szavaiknak más értelmet kell tulajdonítani, mint amit a fülünkkel felfogunk.²¹ Salutati szerint a költészet különféle tartalmak kifejezésére szolgálhat; pogányok éppúgy használták isteneik bemutatására, mint a Szentírás szerzői, akik Isten szavait közzétéve, a költészet leple alatt annak titkait mondták el.²² Az allegorizmus mint hermeneutikai módszer arra szolgál, hogy ezeket a rejtett tartalmakat tárja fel.

Salutati a témájához tartozó mitológiai jelenségeket három szinten, betű szerint, allegorikusan és morálisan magyarázza. A pogány mitológiához természetesen nem tartozik anagógikus jelentés. Az egy és ugyanazon szó vagy szöveg háromféle szempontú elemzését Salutati teljességre törekvően végzi. Mint tudjuk, Dante bevallottan elsősorban az első két jelentés teljes körű kifejtésére törekedett, a másik kettőt csak bizonyos esetekben érintette.²³ Salutati számára a moralitás – ezzel együtt a morális jelentések megvilágítása – igen fontosnak látszik. A költészet célja a horatiusi hasznosság és gyö-

¹⁵ Olvasmányairól bővebben l. Ullman, *The Humanism of Coluccio Salutati*, i. m. (l. 10. jegyzet).

¹⁶ „*Haec Plinius, ut in meo codice legi.*” (Salutati, *De laboribus Herculis*, vol. 1, 475, 10.)

¹⁷ „*Multa quidem sibi debeo, quem habui, cum primum hoc studio in fine mee adolescentie quasi divinitus excandui et accensus sum, veluti iamnam et doctorem. Etenim nullo monitore previo nullumque penitus audiens a memet ipso cunctos poetas legi, et, sicut a deo datum est, intellexi, postquam noster Sulmonensis michi venit in manus.*” (Uo. 215, 21–27.)

¹⁸ Vö. Giovanni Boccaccio, *Genealogie deorum gentilium libri*, a cura di Vincenzo Romano, Bari, Laterza, 1951, XIV, 709.

¹⁹ Uo., 711.

²⁰ Salutati, *De laboribus Herculis*, i. m., vol. 1, 7, 12–13.

²¹ Vö. „...*omnium poetarum una singularis et precipua intentio est, ut per illa que narrant, ... penitus aliud intelligatur in sensu quam percipiatur auditu.*” (Uo., 12, 11–15.)

²² Vö. „*Unum tamen in poetice laudem dicere non omitam, quod non solum gentiles, qui tam plano supinoque errore de suis diis, qui vel homines fuerant vel quos demones fuisse constat, tenebantur, poeticam receperunt, ... sed etiam sacrarum litterarum autores ... poetice locutionis velamine divinitatis vere misteria retulerunt.*” (Uo., 8, 18–26.)

²³ „*Io adunque, per queste ragioni, tuttavia sopra ciascuna canzone ragionerò prima la litterale sentenza, e appresso di quella ragionerò la sua allegoria, cioè la nascosa veritate; e talvolta de li altri sensi toccherò incidentalmente, come a luogo e a tempo si converrà.*” (Dante Alighieri, *Convivio*, II, 2.)

nyörködtetés („*prodesse aut delectare*”), és a poéma haszna azt jelenti, hogy a költészet megrója, és ezzel megakadályozza a bűnt.²⁴ Az utóbbi mindenekelőtt az exemplum révén történik. Héraklész is maga az erény megtestesítője, és alakja példa értékű. A mítoszok morális magyarázata önmagában is arról árulkodik, hogy Salutati számára a mitológia és hordozó anyaga, az antik költészet, morális példák tárházát jelenti. Azt állítja, hogy a költői alkotások a jóra intenek, és úgy véli, hogy maguk a költők még a cicerói oratornál („*Orator est vir bonus dicendi peritus*”)²⁵ is jobbak, illetve jobbak kell hogy legyenek: „... *constat poetam virum optimum esse debere et longe magis ad hanc excellentiam quam oratore ad viri boni statum et formulam accessisse*”.²⁶

A magyarázatok – mint ismeretes – a nevek, szavak szó szerinti értelmezésével kezdődnek, ami kiterjed az etimológiai jelentésre is. Etimológiai többségét Salutati a jól ismert kézikönyvekből, Isidoro de Sevilla, Uguccio és mások műveiből vette, ezek forrásai a *De laboribus* kritikai kiadásának jegyzeteiből és apparátusából jól nyomon követhetők. Névetimológiai közt egyéni invenciói is fellelhetők. A Polimia [= Polyhymnia] műzsánév etimológiája kapcsán megjegyzi, hogy az etimologizálás elsajátítása és alkalmazása tudós ember számára nem okozhat nehézséget.²⁷ Ami az allegóriai szinten történő elemzést illeti, Salutati bevallottan sok új allegóriát szerzett, ami miatt külön fejezetben védelmezi magát esetleges támadóival szemben. Úgy véli, megengedett az elődök imitálásával új allegóriákat kitalálni, mivel ezzel a jövőendő értelmezőknek használni fog. A korábban létrehozottaktól eltéréseket is szabad alkotnia, mert lesznek majd olyanok, akik az ő allegóriáit részesítik előnyben.²⁸ Az első könyvben külön fejezetben szól arról is, hogy a tudományok, vagyis a septem artes liberales és a filozófia hozzájárul a költészet tökéletességéhez.²⁹ Mintegy ennek bizonyítékeként, gyakran elbeszéli, hogy milyen tudományos ismeretek vannak egy-egy költői kép háttérében. Ezeket a fejtegetéseket a 14. századi természettudományos és spekulatív tudományokból merítette, és gazdagon illusztrálta velük a mitológiai értelmezéseket.

Munkáival és szenvedéseivel, az Alvilágon, a halálon aratott győzelmével és istenné válásával Héraklész a görög mitológia legdicsőségesebb hőse. Munkái a cselekvő ember tevékenységét, küzdelmeit jelképezik, de magát a sorsát alakító embert is. Firenze szimbólumát és protektorát látta a hősből.³⁰ Salutati elmondja, hogy nem csak

²⁴ „*Nam et Flaccus inquit: „Aut prodesse volunt aut delectare poete. Prodest quidem reprehensor vitii obvians ...”* (Salutati, *De laboribus Herculis*, i. m., vol. 1, 68, 15–16. – Hor, *Ep.* II, III, 333).

²⁵ Vö. Cic. *De Or.* I, 30 sqq., idézi Salutati, *De laboribus Herculis*, i. m., vol. 1, 61, 24.

²⁶ Salutati, *De laboribus Herculis*, i. m., vol. 1, 67, 29–31.

²⁷ Vö.: „*Verum adhuc doctus non est qui ex his que perceperit nescit in similibus inventionem erumpere. Quid enim esset solum incumbere partis et nichil dignum tanto studio vel saltem perceptorum imitatione componere et de similibus similia se transferre?*” (Uo., vol. 1, 44, 21–25.)

²⁸ Vö. uo., 46–47.

²⁹ Uo., 21–23.

³⁰ Eugenio Garin, *Medioevo e Rinascimento*, Roma–Bari, Laterza, 1976, 76; Craven, *Coluccio*

egy, hanem több Hercules is volt, Varro szerint negyvenhárom, mivel mindenkit Herculesnek neveztek, aki valamit „fortiter” végzett.³¹ Már mitográfus-előde, Boccaccio is kiemelte, hogy sok Hercules létezett, és ő is Varro adatával érvelt. Salutati még Ciceró-ra és Szent Ágostonra hivatkozik, az előbbi hat Herculest említett, az utóbbi szerint is több Hercules (és Liber) létezett.³² Ez a felfogás azt sugallja, hogy a Hercules név nem egy ember tulajdonneve, hanem appellatívuma azoknak az embereknek, akikre közösen jellemző, hogy valamit erővel végeztek el. Implicite magában foglalja Salutatinak egy másik értelmezését is, mely szerint – legalábbis születését és nevének etimológiai jelentését illetően – Héraklész valamennyi embernek typosa, képe. A typos, melynek szinonimája a figura – mint köztudott – a középkori allegorikus, más néven tipológiai gondolkodásnak a kulcsfogalma, az Újszövetségben található személyek, fogalmak ószövetségi előképeinek terminusa. Legismertebb példája Ábrahám áldozata, melyben Izsák Krisztus keresztáldozatának a typosa, képe. Salutati a Héraklész tyпуст kiterjeszti az egész emberiségre, minden emberre. Leszögezi, hogy a költők Herculest nemcsak a nevét viselő ember, hanem minden egyes ember typosának tekintették.³³ Erre abból következett, hogy Plautus és Ovidius eltérően ábrázolták Héraklész és testvére, Yphiklész születését. Salutati szerint azért különbözik elbeszélésük, mert nem egy bizonyos szülést, hanem *minden* szülést kívántak tárgyalni.³⁴ Úgy véli, Héraklésznek valójában nem volt ikertestvére, Yphiklész és ő csak allegóriái a testnek és léleknek, az emberi egységnek, melyben Héraklész a lélek jelképe (figura anime).³⁵ Ezt fejezi ki, hogy két apjuk van; a halandó Amphytrióntól és Alkménétől kapták a testet (Yphiklést), a lelket (Héraklést) pedig Jupiter nemzette.³⁶ Salutati etimológiája szerint Héraklész neve a „heris cleos”-ból származik, és latinul „ex lite gloriosus”-t jelent. Arra utal, hogy test és lélek civakodásából az utóbbi kerül ki dicsőségesen.³⁷

Mint ismeretes, Salutatinak a hérosz iránti érdeklődését Seneca két tragédiája, a *Hercules furens* és a *Hercules Oetaeus* ébresztette fel, ezek témáit kívánta interpretálni művében. Könyve azonban torzóban maradt ránk, a *Hercules Oetaeus* témáinak kifejtéséhez hozzá se kezdett. A mű így is nagyon impozáns terjedelmű, ha sikerült volna Salutatinak befejeznie, bizonyára – a Boccaccio *Genealogiájához* hasonló – gigantikus alkotás jött volna létre. 1378-tól fogva, amikor elkezdte Héraklész-könyvét írni, a szer-

Salutati's defence of poetry, i. m., 1.

³¹ Salutati, *De laboribus Herculis*, i. m., 166, 21–23.

³² Boccaccio, *Genealogie*, i. m., 639; Salutati, i. m., 167, 20–30; 168, 1–3.

³³ „Sciendum igitur poetas ...Herculem non singulariter tantum in huius hominis figuram sed simpliciter in typum cuiuslibet hominis posuisse.” (Salutati, *De laboribus Herculis*, Vol. 1, 128, 6–7.)

³⁴ „non de hoc uno partu quopiam sed de quocunque partu mens foret utriuslibet pertractare.” (Uo., 129, 14–15.)

³⁵ Vö. uo., 140, 30.

³⁶ Uo., 140, 26–28.

³⁷ Vö. uo., 141, 9–15.

zõ haláláig (1406) igen nagy változás történt a firenzei művelődés történetében. Meglehet, a Héraklész munkáihoz hasonló nagy vállalkozása végigvitelét nemcsak Salutati kancelláriai munkája és egyéb teendői akadályozták, hanem annak a fordulatnak a hatása is, mely 1397-ben, Manuél Chryszolorasz Firenzébe érkezésével és görögtanításával kezdődött. Ismeretes, hogy a görög tudós Firenzébe érkezése és ottani működése Salutatinak köszönhető. Salutati – ifjabb kollégáival ellentétben – nem tanult meg tökéletesen görögül, de a rá jellemző igényességgel foglalkozott a nyelvvel. A hehezetről szóló ismereteit például, melyeket Manuélétól szerzett, a *De laboribus*ba is beépítette.³⁸ Boccaccio, aki Salutatihoz hasonlóan ugyancsak nem tudott jól görögül, még kijelentette, hogy a poézis szó nem a ποιέω igéből származik, hanem a ποιητής főnévből,³⁹ Salutati azonban a *De laboribus*-ban már – helyesen – éppen az igéből vezette le a főnevet.⁴⁰ Ugyanakkor Salutati azt is felfedezhette, hogy számos görög és latin etimológiája tudománytalan, még akkor is, ha ezt nagy tekintélyektől vette, s azt is tudhatta, hogy a saját görögstudása nem elegendő ahhoz, hogy felülvizsgálja a meglevőket, s ha kell, újakat alkosson helyettük. A görög szövegek pontos értelmezése, az antik irodalom újabb és újabb alkotásainak felfedezése és olvasása megvilágította, hogy a szövegek szó szerinti megértése is mennyi problémát okoz. A mitológiát és az antikvitást közvetítő hatalmas mennyiségű irodalom felfedezése következtében régimódivá és mindinkább megvalósíthatatlanná váltak a három-, ill. négy szintű szövegértelmezések. Luther fogalmazta meg több mint egy évszázaddal később, éppen a bibliafordító munka tanulságaként, hogy még a szentírási szövegek megértéséhez is elegendő a szó szerinti jelentés.⁴¹ Nem tudjuk, Salutati miért nem fejezte be nagy munkáját. Belejátszott ebbe, hogy élete vége tájt már közeledett az idő, vagy már el is érkezett, amikor kiderült, hogy az addigi úton nem lehet tovább menni. Az út kétfelé ágazott, és a későközépkori tudomány – mint Salutati héroszhőse – ott állt a válaszüton, a döntő lépés előtt.

Pajorin Klára

MTA Irodalomtudományi Intézet

³⁸ Vö. uo., 479, 2–4; Robert Weiss, „Gli studi greci di Coluccio Salutati”, in: *Miscellanea in onore di Roberto Cessi*, vol. 1., Roma 1958, 349–356.

³⁹ Gilson, *Poesie et verité dans la Genealogia de Boccace*, i. m., 277; Boccaccio, *Genealogie*, i. m., 700.

⁴⁰ Salutati, *De laboribus Herculis*, i. m., vol. 1, 16, 14–17.

⁴¹ Gerhard von Rad, *Az Ótestamentum tipológiai értelmezése*, i. m., 136.